

HORTEN-AFFÆREN 1893-94

Historien om hvordan venstresiden ville ta et oppgjør
med Sjøforsvarets kongevennlige innstilling

Besvarelse av Sjømilitære Samfunds prisoppgave 2005

INNHOLDSFORTEGNELSE

Innledning.....	1
Hensikt - problemformulering.....	1
Metode - tilnærming	2
Kilder - kildevurdering	3
Relevante grunnlovsbestemmelser.....	4
Beskrivelse og kommentarer til Horten-affæren.....	5
Kong Oscar IIs beskrivelser	5
Andre kilder.....	7
Nærmere om 84-saken	9
Pressens første reaksjon – koblingen til 84-saken.....	11
Beskrivelse og kommentarer til Stortinget behandling av Horten-affæren.....	12
13/5-93: Anmodning om flere opplysninger.....	12
25/5-93: Forsvarminister Olssøns redegjørelse	13
29/5-93: Forslag om høringer av Koren og Otto.....	14
1/6-93: Debatt om høringsens spørsmål	15
2/6-93: Høringene av Otto og Koren	15
7/6-93: Forslag om høring av ytterligere 7 offiserer	17
13/6-93: Høringene av de syv offiserene	17
1/7-93: Forslag om undersøkelseskommissjonen	20
7/6-94: Debatt om innstillingens videre behandling.....	20
14-16/6-94: innstillingens endelige behandling	21
Vurdering av Forsvarets og offiserenes holdninger.....	22
Grunnleggende oppfatninger.....	22
Nasjonalistisk kontra unionistisk innretning.....	23
Nasjonalisering under sivil ledelse	24
Forsvaret og statsrådssaken.....	25
Vestre mot Høyre - Skytterlag mot Forsvarsforening	26
Vurdering av den politiske kampen.....	28
Forløpet: nesten-krisen i 1892	28
Venstres strategi i 1893	29
Sluttvurdering.....	31

Innledning

Våren 1893 ble det avdekket at det ved Marinenes hovedbase på Horten hadde blitt foretatt ekstraordinære utrustninger av marinefartøy, omtrent samtidig som man hadde vært nær en unionspolitisk krise hvis den avgåtte venstre regjeringen hadde nektet å kontrasignere utnevnelsen av en ny høyre regjering. Det ble mistenkt at utrustningen var gjort i konspirasjon med kongen og/eller høyresiden i norsk politikk med sikte på et mulig statskupp. Samtidig ble det avdekket at det også på Horten var blitt truffet militære tiltak rundt tiden for den spente riksrettsaken i 1884, som kunne tyde på en tilsvarende konspirasjon.

Horten-affæren medførte store presseoppslag, og den ble kraftig forfulgt av venstre flertallet på Stortinget med lange debatter, høringer og til slutt en undersøkelseskommissjon, selv etter at Marinekommandoens sjef, admiral Koren, hadde valgt å gå av.

Hensikt - problemformulering

I år er det 100 år siden unionsoppløsningen, og dette markeres med en lang rekke utstillinger og artikler, som fokuserer på ulike sider av unionstiden og/eller unionsoppløsningen. Når det gjelder unionsoppløsning, synes en utbredt og generell oppfatning å være; at den nasjonalistiske venstresiden i norsk politikk, etter svensk sabelrasling i 1895, "over natten" gikk inn for å styrke det norske forsvaret. De som har gått litt dypere inn de forsvarspolitiske holdningene rundt 1895, vil trolig nyansere fremstillingen ved også å se på den forutgående kampen om å bringe Forsvaret under en tilfredsstillende nasjonal kontroll.

Men også dette mener jeg er en alt for grov fremstilling av en viktig del av unionshistorien. Min overordnede hensikt med oppgaven er derfor å bidra til et mer nyansert syn på de forsvarspolitiske holdningene frem mot 1895. Når det gjelder Horten-affæren, som i realiteten ble to saker, så mener jeg at den er helt sentral for en forståelse av de ulike holdningene. Jeg vil i denne oppgaven derfor gjøre nærmere rede for denne saken og prosessen som fulgte ut fra følgende problemformulering:

Var det virkelig grunn til å frykte at offiserene ville gå for langt i sin lojalitet til kongen i forhold til grunnlovens bokstav, og var Horten-affæren bare en etterlengtet anledning til å ta et oppgjør med denne holdningen? Eller var oppfølgingen en følge av Venstres daværende unionspolitiske strategi?

Selv om oppgaven først og fremst har en rikspolitisk og nasjonalhistorisk dimensjon, har den også en lokalhistorisk forankring, fordi den omhandler begivenheter som fant sted på Horten, og fordi flere av sakens aktører senere er blitt hedret med egne gatenavn i Horten¹.

Metode - tilnærming

Horten-affæren består av en del fakta og en del antydninger. Disse ble avdekket underveis i – prosessen med avisreferater, forklaringer fra Forsvardepartementet, debatter i Stortinget, høringer og til slutt en undersøkelseskommisjon. Under skrivingen har jeg vært i sterk tvil om hvordan dette best kan formidles til leseren. I tillegg til sakens fakta og antydninger er jo også selve prosessen viktig i forhold til oppgavens problemformulering.

Jeg har lagt det opp slik at de fleste fakta og antydninger fremkommer under den første delen av saksfremstillingen, før Stortingsbehandlingen begynner, selv om de til dels først ble kjent for samtiden på et senere tidspunkt. Jeg prøver således å skille mellom saken og den etterfølgende prosessen, som i denne sammenhengen begrenses til den politiske behandlingen. Helt entydig har det ikke vært mulig å gjøre dette skillet, men jeg tror at denne oppdelingen vil lette leserens forståelse. Denne delen er i første rekke en logisk sammenstilling av ulike kilder til en fortelling om hva som skjedde, dog ispedd enkelte kommentarer fra min side. Jeg har funnet det riktig å bruke – såvidt mye tid på fortellingen av saken og prosessen fordi jeg anser den som lite kjent, og fordi den danner grunnlaget for de videre drøftelsene av problemformuleringen.

I den andre hoveddelen, som er mer drøftende opp mot problemformuleringen, vurderer jeg

- de relevante grunnlovsmessige bestemmelsene - også som grunnlag for å forstå sakens alvor
- den holdningsmessige utviklingen innenfor Forsvaret og offiserskorpset - primært for å kunne vurdere hvilket grunnlag det var for venstresidens skepsis

¹ Kommandør Ottos gate, Statsråd Johansens gate, Wisbechs gate

- den politiske utviklingen frem mot- og under saken - primært som grunnlag for å vurdere motivene for oppfølgingen av den.

Kilder - kildevurdering

Oppgaven er spesiell i forhold til kildebruk i den forstand at jeg på bakgrunn av en konkret sak og en politisk situasjon ønsker å analysere om reaksjonene på saken har andre motiver enn de uttalte.

Når det gjelder selve saken og den etterfølgende prosessen, så er disse relativt godt opplyst, først og fremst gjennom de detaljerte stortingsreferatene. Et generelt problem med stortingsreferatene som kilder er at de bare refererer det som offentlig er uttalt fra Stortingets talerstol uten å si noe om de bakenforliggende forholdene. Jeg har forsøkt å motvirke at denne delen av oppgaven blir for beskrivende ved å holde den opp mot blant annet Oscars IIs memoarer, og ved å knytte til egne kommentarer. Oscar IIs memoarer er selvsagt ingen objektiv kilde, men de er detaljerte og inneholder utvilsomt opplysninger som ellers ikke fremkommer av de offisielle stortingsreferatene. I tillegg har jeg holdt en del opplysninger opp mot de offisielle meddelelsene fra Forsvarsdepartement og Marinekommandoen, som er gjengitt i Norsk Tidsskrift for Søværnen, og jeg har sammenholdt opplysningene med det som er skrevet i fartøyenes loggbøker ved Marinemuseet.

Det er også skrevet en del bøker og avhandlinger som direkte eller indirekte tar for seg den holdningsmessige utviklingen innenfor Forsvaret og offiserskorpset i hele eller deler av unionstiden. Mye av mitt stoff her har jeg hentet fra Roald Berghs detaljrike bind 2 av Norsk forsvarshistorie, selv om jeg ikke er ukritisk til en del av "forstående" forklaringer det her gis uttrykk for.

Som grunnlag for min behandling av den politiske situasjonen rundet 1884 og rundt 1893-94 har jeg studert et godt utvalg av det omfattende materialet, både fra historikere og samtidige, som med ulike vinklinger tar for seg denne perioden. Noen har nevnt Horten-affæren, eller helst bare "Koren-saken" i 1893, men ingen, såvidt meg bekjent har analysert den ut fra en liknende problemformulering. Det viktigste i den siste delen av oppgaven er derfor mine egne vurderinger basert på disse kildene og de forutgående drøftelsene.

På litteraturlisten har jeg kun tatt med det jeg selv fysisk har hatt til gjennomsyn. Når det gjelder fotnoter, er dette kun mine egne henvisninger til denne litteraturen. Når det gjelder sitater, har jeg valgt å omsette disse til dagens språk.

Relevante grunnlovsbestemmelser

Fordi jeg mener det er viktige for forståelsen av de problemstillingene oppgaven reiser, vil jeg allerede her peke på de mest relevante bestemmelsene i Grunnloven, med unionstilpasningene i november 1814. Disse vil jeg så komme tilbake til i min sluttvurdering.

Kongens posisjon

Både gammel og ny paragraf 25 i Grunnloven slo fast at: "Kongen har høyeste befaling over rikets land og sjømakt", men at dens størrelse ikke kan endres uten etter Stortingets godkjennelse. Kongens myndighet omfattet i utgangspunktet retten til å kalle sammen tropper og begynne krig og slutte fred, jfr paragraf 26.

Ved forhandlingene i 1814 var man opptatt av at Forsvaret fortsatt skulle være nasjonalt, og at de to lands forsvar ikke skulle smeltes sammen til ett. Derfor fikk man inn klare begrensninger for stasjonering av svenske tropper i Norge, for omfanget av felles øvelser, og man fikk presisert at den norske flåten i fredstid skulle ha sine verft og baser i Norge og være bemannet med norske besetninger.

En spesielt viktig bestemmelse for norsk selvstendighet og æresfølelse var paragraf 31 som slo fast at den norske statsministeren skulle kontrasignere kongens befalinger. Det er verd å merke seg at paragraf 31 unndrar kongens befalinger av militære kommandosaker fra kontrasignering av den norske statsministeren. Dette vil de fleste mene er en praktisk nødvendighet for at et forsvar skal kunne fungere effektivt, og de "egentlige militære kommandosaker" var allerede unndratt fra Stortingenes behandling i 17.-mai utgavens paragraf 75.

Forsvarets rolle

Det er også grunn til å nevne den såkalte opprørsparagrafen, som på visse vilkår ga anledning til å bruke militær makt mot egen befolkning for å hindre opprør. Denne bestemmelsen var opprinnelig paragraf 27 i 17-maigrunnloven, og den ble tatt inn som §99.2 ledd i 4-novembergrunnloven.

Det er heller ikke veldig oppsiktsvekkende at den øverste lovlige myndigheten har anledning til å bruke militær makt for å hindre opprør blant egen befolkning. I Grunnloven var denne myndigheten tillagt regjeringen, som inntil 1884 var sterkt styrt av kongen. For et selvstendig land, med et annet lands konge, kunne det derfor tenkes at kongen, eventuelt gjennom regjeringen, ville

ønske å bruke militær makt for å hindre et opprør som hadde basis i en misnøye mot unionen og kongen selv. Jeg mener det er viktig å ta inn over seg at bestemmelsen samtidig innebar en plikt for Forsvaret til å anvende makt mot egen befolkning hvis regjeringen, etter å ha vurdert at vilkårene er oppfylt, finner dette påkrevd.

Mot dette sto imidlertid grunnlovens paragraf 85, som fastslo at ”den som adlyder en befaling, hvis hensikt er å forstyrre Stortingets frihet og sikkerhet, gjør seg derved skyldig i forræderi mot fedrelandet”. Ut fra dette kan man hevde at det pålå forsvaret, eller til og med den enkelte befalingsmann, en plikt til å vurdere om en ordre fra regjeringens etter paragraf 99 sto i strid med paragraf 85. Og i en situasjon der regjeringen var styrt av et annet lands konge eller der regjeringen ikke hadde flertallet i Stortinget bak seg, kan man tenke seg at dette dilemmaet kunne oppstå.

Beskrivelse og kommentarer til Horten-affæren

Kong Oscar IIs beskrivelser

I et nytt forsøk på å presse Oscar II til å sanksjonere konsulatsaken hadde Steens venstreregjering 22. april 1893 nok en gang levert sine avskjedssøknader². Det var da stor spenning knyttet til hva kongen nå ville gjøre.

Oscar II beskriver situasjonen i Kristiania etter regjeringen Steens avskjedssøknad 22. april som urolig, selv om den ikke direkte kunne knyttes til den politiske situasjonen³. Som eksempel trekker han frem demonstrasjoner for 8-timers dag og forsamlinger i byens østkant med stadige slagsmål. Han mener dette var indikasjoner på en opphisset sinnsstemning, som kunne bli kritisk, og som kunne brukes til alt ondt av politiske agitatorer. Han viser til at det gikk rykter om plyndring av havnemagasinene og et kupp mot kruttlagrene på Hovedøya og geværlagrene på Akershus. Han viser også til at man på dette tidspunkt hadde vedtatt, men ikke opprettet, det ridende politiet. Han mener man derfor måtte være forberedt på å sette inn hovedstadens militære garnison og, fordi denne etter hans mening var svak, være forberedt på å forsterke den.

² Se nærmere beskrivelse av det politiske forspillet på side 29

³ Oscar II, s310 flg

På denne bakgrunn kaller Oscar II til seg General With, sjef for armèkommandoen, og meddeler han sin bekymring⁴. With mener man kan forsterke garnisonen i Kristiania ved å tilkalle skolekompaniet fra Fredriksten, men sikkerheten til ammunisjonslagrene på Hovedøya samt havn og kaier kan ikke generalen garantere. Han ønsker derfor å snakke med kommanderende admiral Koren om dette. Kongen godkjenner slik kontakt, men vil selv gi eventuelle befalinger hvis han mener det blir nødvendig. Denne samtalen forteller han ikke om til noen, unntatt sin kone. Da Koren noen dager senere⁵ meddeler Oscar II at han har gitt underhånden-ordre til å påskynde utrustningen av noen fartøyer til sommerekspedisjonen, blir Oscar II noe overrasket over dette, og spør Koren om han i det minste har iaktatt all nødvendig forsiktighet og diskresjon. Koren gir Oscar II beroligende forsikringer om dette og henviser til at saken er overlatt verftssjefen, kommandør Otto, hvis klokhet og takt han fullstendig stoler på. På bakgrunn av de senere begivenheter beklager Oscar II at han slo seg til ro med disse forsikringene.

Kommentarer

Fra memoarene til Oscar II finner jeg, som vel forventet, ikke noe som indikerer at han har hatt tanker om å benytte disse klargjorte styrkene til noen form for statskupp. At hans bekymring for urolighetene og folkets sikkerhet også kan ha vært noe politisk motivert, mener jeg man kan tolke seg til av en passus der han beskriver problemene med urolighetene slik: "Dette bekymret meg naturligvis, særlig fordi min tillitt til motet hos visse medlemmer av min kommende regjering, i tilfelle et politisk opprør i hovedstaden, ikke var ubegrenset"⁶. Hvem av sine potensielle regjeringer han her har i tankene, er uklart. Selv om samtalen med With trolig må ha funnet sted på et tidspunkt forut for drøftelsene med Stang, finner jeg det sannsynlig at Kongen hele tiden har regnet med, eller håpet på, at det til slutt måtte bli Høyre som dannet ny regjering, og som ville sørge for en ny utsettelse av konsulatsaken.

Oscar II mener også at han har en forklaring på hvorfor Koren hadde gått så langt som han hadde i forhold til å treffe tiltak, og samtidig ikke i større grad selv forsikret seg om at tiltakene ble gjennomført med diskresjon⁷. Han avslører nemlig at Koren, som selv var enkemann, de siste

⁴ Ibid, s326 flg

⁵ Trolig mellom 29 april og 1 mai

⁶ Oscar II, s327

⁷ Ibid, s327

dagene av april inngikk ekteskap med en vakker og rik enke⁸, som også var et festmenneske. Den aldrende, og eller så sobre admiralen har, sannsynligvis samme dag som With hadde snakket med han om kongens bekymringer, vandret noe beruset hjem fra en av bryllupsfestene sammen med sin adjutant premierløytnant Gade. Fordi Gade allerede den påfølgende dagen skulle reise til Horten for sjøtjeneste⁹, spør han tilfeldig om admiralen hadde noe å befale til stasjonen på Horten. På dette spørsmålet forteller Koren om anmodningen om å påskynde den beordrede utrustningen av visse mindre fartøyer til øvelser, slik at de kunne være ferdige 14 dager tidligere enn planlagt, og Gade får i oppdrag å viderebringe dette som et oppdrag til verftssjefen, kommandør Otto.

Oscar II mener Gade sikkert både ble pålagt å være diskret, og faktisk var det, men ulykkeligvis står verftssjefen nettopp i denne periode oppe i en vanskelig familiesituasjon fordi han må føre sin hustru eller datter¹⁰ til et sinnssykehus, og derfor er uforsiktig nok til å fortelle sine underordnede på verftet hva som er på ferde, og så reiser avsted. Fremfor å handle med diskresjon har disse underordnede "helt åpent og med inntrykk av stort hastverk iverksatt utrustningstiltakene". Det blir blant annet beordret uniformerte og bevæpnede ordonnanser til bryggene for å kunne motta eventuelle ordre fra Marinekommandoen. Og det er på denne måten at en radikal reisende tilfeldigvis får greie på det hele og tipser venstreavisen Verdens Gang (VG).

Det fremkommer ikke av memoarene hva som har vært kilden til denne inngående kunnskap om affæren fra Kongens side, men mye av det etterfølgende bekrefter at han har rett i sin beskrivelse.

Andre kilder

Det som synes klart av de påfølgende skriveriene og forklaringene, er følgende:

Dagen etter samtalen med Gade, dvs 30. april, utsteder og postlegger Koren en skriftlig fullmakt til Otto som innebærer at han, hvis det blir aktuelt, også kan beordre nødvendig personell til fartøyene. Dette fordi personellet, før de planlagte øvelsene begynte, ellers ville befunnet seg på ulike kurs eller i annen tjeneste og følgelig under andre sjefer. Denne fullmakten blir det etter hva som senere fremkommer, aldri brukt for, og den blir sendt tilbake til Koren¹¹.

⁸ Norsk Biografisk leksikon, s592. Han ble 26/4 gift i Kristiania med enkefru Helga Holmsen, født Young, som døde allerede 6/6 1894

⁹ NTfS 1893, s304. Som sjef på torpedobåten Orm

¹⁰ Oscar II, s328. Oscar II husker ikke om det var hustru eller datter. Kommandør Ottos fravær bekreftes senere i prosessen.

¹¹ Stortingsforhandlingene, bind 7, s1456-57. Det fremkommer av Korens brev til Stortingets President 15 juni 1893

Først 5. mai, etter at saken er blitt kjent, sørger Koren for at Otto får en skriftlig bekreftelse av den muntlige ordren av 29. april. Denne skrivelse, som skal tjene som legitimasjon for Otto i forhold til de disposisjoner han har truffet, har form av et personlig brev til sjefen for Karjohansverns verft, og den blir derfor ikke journalført. Den er datert 29. april og blir levert av Koren til kommandør Petersen i Oslo, som reiser til Horten og leverer den videre til Otto samme dag. Den lyder således: ”Jeg finner at de fartøyer av forskjellig slags som av Departementet er avgitt til øvelse, bør gis full armering og utstyr. Sørg for at dette blir gjort snarest mulig”¹².

Fordi den første ordren er muntlig, og dessuten går fra Koren til Otto via Gade som mellommann, og dessuten videre fra Otto, til hans underordnede, som var kaptein Bretteville, blir det aldri brakt full klarhet i hva innholdet i denne ordren faktisk er, eller hvordan den er fremstilt for de ulike ledd. Vi vil heller aldri få full klarhet i om Koren faktisk skrev dette 5. mai, men tilbakedaterte det for at det skulle være i samsvar med den muntlige ordren. Jeg mener en slik tilbakedatering er sannsynlig, siden han ikke postla det sammen med fullmakten til å disponere personellet. Det er derfor selvsagt en mulighet for at Koren har tilpasset skrivelsen slik at den skal virke mindre belastende. Men selv om den skulle være tilbakedatert, er det ikke grunn til å tro at dette er gjort for at det skal være mindre belastende for Koren, ettersom han jo ikke på noen måte skyver noe av ansvaret over på Otto. En teori, som jeg ikke har maktet å få verifisert, er at Koren rett og slett var fraværende til 5. mai, pga bryllupsreisen med sin nye kone, men at han senere ikke har villet trekke frem dette private anliggendet.

Når det gjelder de tiltakene som faktisk ble truffet, vil jeg referere til det Marinekommandoen skrev om dette 12. mai, etter at departementet på egen hånd hadde bedt om en nærmere redegjørelse¹³:

- at kanonbåten Tyr ble klargjort til den 2. mai, mens den av hensyn til øvelsene ikke behøvdes ferdig før 13. mai
- at kanonbåtene Nor og Gor hadde fått om bord sin annen revolverkanon
- at det istedenfor to torpedobåter ble utrustet tre, men at dette skyldes en misforståelse
- at det ble brakt om bord køyklær og håndvåpen, men ikke ammunisjon eller proviant

¹² Gudrun Johnsen: Slekten Koren, bind II, s184

¹³ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1082-1083

Kommentarer

Av offisielle meddelelser, gjengitt i Norsk Tidsskrift for Sjøvesen 1893, fremkommer det at Nor og Gor ganske riktig var planlagt til øvelse noe senere. Det fremkommer av senere forklaringer at Gor fra 3.-5. mai skulle ha, og faktisk hadde, en kort tur med kadettene ved Sjøkrigsskolen på Horten¹⁴. Dette var ikke en del av departementets bestemmelser. Jeg antar at hensikten har vært at kadettene, som skulle ha sitt hovedtokt på seilskipet Desideria, skulle få erfaring i bruk av dampmaskinfartøyer. Jeg antar at en slik disponering av et fartøy som likevel skulle på tokt senere på sommeren, enten har ligget innenfor Sjøkrigsskolens og verftssjefens myndighetsområde å beslutte, eller at det har vært klarert med Marinekommandoen, utenom de offisielle meddelelser. Det som imidlertid er feil ved de senere forklaringene, i forhold til de offisielle meddelelsene, er at Tyr skulle benyttes på de senere øvelser¹⁵, og at det således skulle være snakk om en fremskutt klargjøring, som altså ville være i samsvar med ordren fra Koren. Tyr var i realiteten ikke planlagt benyttet dette året¹⁶ og lå med et vinteropplags-tak over seg. Det var også først og fremst hastearbeidet med å få klargjort Tyr som ble lagt merke til. Det springende punktet er om Korens ordre faktisk var- eller kunne tolkes slik- at det snarest mulig skulle være to kanonbåter klare i beredskap i tilfelle rekvirering, eller om det er den eller de ansvarlig ved verftet som i sin tjenesteiver selv har gått for langt i forhold til ordren. Det første spørsmål kommer jeg tilbake til senere. Uansett blir det klarlagt at det er Ottos stedfortreder, Bretteville, som utfører tiltakene. Han hadde tiltrådt sin stilling så sent som 18. april, og han hadde derfor ikke fått med ombyggingen av hvilke torpedofartøyer som skulle utrustes, hvilket, etter forklaringene, har medført utrustningen av den tredje torpedobåten. Det er trolig også Bretteville som har beordret et slikt tempo og alvor i det som skulle utføres, at det hele utad har fått preg av krise-utrustning.

Nærmere om 84-saken¹⁷

Når det gjelder 84-saken, som etter min mening kom til å bli den mest sentrale i den etterfølgende prosessen, så handler denne om den spente tiden i forbindelse med riksrettsaken mot høyregeringen

¹⁴ Dette bekreftes også av loggboken

¹⁵ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1287: Korens forklaring er på dette punkt direkte feil, mens Otto i sin forklaring, jfr s 1277 ikke sier dette direkte

¹⁶ NTsF 1893, offisielle meddelelser. Ved kgl res av 23 jan 93 blir antall kanonbåter satt til to, og ved kongelig befaling av 27 feb blir dette angitt å være Gor og Nor.

¹⁷ Jeg bruker begrepet "84-saken" som en fellesbetegnelse på de like militære tiltakene i 1884

Selmer, som jo egentlig ikke bare var et spørsmål om Stortingets maktpolitiske stilling i forhold regjeringen, men like stor grad et spørsmål om Kongens makt i forhold til Stortinget.

Ved valget høsten 1882 fikk Venstre et så stort flertall at det var klart at sanksjonsnektelsen i statrådssaken ville føre til riksrett for den sittende regjering. I august 1883 hadde Oscar II og statsminister Selmer samtaler på sommerslottet Sofiero ved Öresund om hvorvidt regjeringen skulle bli sittende selv etter en riksrettsdom, og om Kongen eventuelt skulle gå til militær aksjon hvis opprør ble forsøkt¹⁸. Historikeren Alf Kaartvedt¹⁹ mener at det var Oscar II som påvirket statsminister Selmer til å foranledige en ordre 16. januar 1884 til en rekke garnisoner rundt omkring i landet om å fjerne deler av låsemekanismen i geværer og pistoler. Kaartvedt mener bakgrunnen dels var en rapport fra armèminister Munthe som hadde indikert at Forsvarets lojalitet til kongen generelt, og da særlig i de regionale garnisoner, ikke var så stor at den ville la seg bruke i et kupp²⁰. Kaartvedt peker videre på en frykt for at de nasjonalistiske skytterlagene skulle tilegne seg våpnene og bruke disse i et kupp mot kongen og regjeringen. Han mener Kongen stolte på at de hadde nok våpenreserver, godt beskyttet på Akershus, under den nære kongevennen oberstløytnant Nyquist, dit man derfor flyttet store ammunisjonslagre fra Hovedøya²¹.

Allerede i 1884 ble det stilt spørsmål ved disse tiltakene, og både armèminister Dahll og tidligere armèminister Munthe²² ble kalt inn til høringer i Stortinget²³. Tiltakene ble den gangen dels bagatellisert og dels forsvart gjennom en sammenligning med militære tiltak som ble gjort i 1851 mot den opprørske Thrane-bevegelsen, som ikke hadde blitt kritisert²⁴. At tiltakene også hadde omfattet marinens våpen på Karljohansvern kom ikke frem, og daværende tøimester²⁵ Wisbech ved Karljohansvern verft, som også var stortingsrepresentant, hadde omtalt saken som ”noen bolter er tatt fra noen geværer på landsbygda”²⁶. Nå endte det hele med at Kongen bøyde seg for Riksretten

¹⁸ Berg, s 200, jfr Borgersrud, s 88-89

¹⁹ Borgersrud, s88 flg

²⁰ Berg, s204. Rapporten hadde Oscar II bedt Munthe utarbeide etter Sofiero-møtet

²¹ Borgersrud, s88. Det gikk rykter om at en tidligere kaptein Albert Jacobsen ville marsjere mot Kristiania med 7 battaljoner, hvis Kongen ikke rettet seg etter Riksretten

²² Munthe møtte ikke til høringene i 1884 og han døde senere pga sykdom

²³ Det var første gang i historien Stortinget benyttet høringer etter Grunnlovens § 75

²⁴ Berg, s133

²⁵ En tøimester i marinen hadde ansvaret for det lagrede materiellet

²⁶ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1778

og utnevnte en ny regjering i april 84, og saken ebbet ut uten noen formelle reaksjoner. Men saken ble, som vi skal se, heller ikke glemt.

Pressens første reaksjon – koblingen til 84-saken

VG er den avisen som ”sprekker den store nyheten” om krigsutrusningene allerede 3. mai. Pressen følger siden opp både med beskrivelser og spekulasjoner om hva som hadde skjedd, hva som var de bakenforliggende motiver og hvilke konsekvenser det burde få. Det er ikke urimelig å anta at pressens dekning i noen grad også har påvirket politikerne på Stortinget i den videre behandlingen. Innenfor rammen av denne oppgaven vil det bare være mulig å trekke frem deler av enkelte artikler som både belyser saken og debatten.

Dagbladet, 5. mai 1893, følger opp VG fra dagen før under overskriften ”Mindretallsregjeringen og militære ”Ammestuehistorier”. De referer her først til saken med Forsvarets demontering av geværer i tiden rundt riksrettsaken i 1884. Videre refereres det til VG som har avdekket at Forsvaret nå igjen har gått over streken ved at man har avdekket noe som kan være Forsvarets medvirkning til statskupp. Overskriften ”ammestuehistorier” henviser til at det var det høyrepressen i sin tid kalte de kritiske artiklene om geværdemonteringen i 1884. Dagbladet referer så den nye saken med detaljer om den fremskutte og hastige klargjøringen, armeringen og de fartøyene som ble ekstra utrustet. Artikkelen refererer også til ryktene om opptøyer i Oslo som en forklaring på klargjøringen, men det stilles da spørsmål om hvorfor dette da skulle være hemmelig. Man trekker parallellen til at man i 1884 brukte forklaringen ”Foranstaltninger til Ordens Opprettholdelse”. Da het det: ”Når geværene ble gjort ubrukelige, så var det bare for at de ikke skulle falle i hendene på den ”uordentlige Hobe” som ville bruke dem mot centralmyndighetene.” Dagbladet spør da; ”Men hvorfor måtte dette gjøres midt i en festning i Horten, der det ikke var fare for ”den uordentlige Hobe”. ”Var det ikke, når alt kommer til alt, andre planer ute end ”Ordens Opprettholdelse”. ”Og hvorfor nevnte ikke statsrådene Dahll og Munthe et ord om denne geværafskruvning”. Det henvises til slutt til den spente situasjonen rundt regjeringsskiftet og til en artikkel i Morgenbladet, som de antyder at de oppfatter som en trussel om bruk av makt mot venstresiden²⁷.

²⁷ Dette beskrives nærmere under punktet ”Venstres strategi 1893”, s29-31

I en oppfølgingsartikkel 8. mai under overskriften "Kanonbåtere og politikk" følger Dagbladet opp og bruker bevisst begrepet "mobiliseringen på Horten". Allerede før stortingsbehandlingen stiller Dagbladet så spørsmål ved den konstitusjonelle kontrollen, som kom til å bli sentrale i den videre oppfølgingen: "En for landets velferd, ja tilværelse, avgjørende sak, som en mobilisering, foregår, uten at noen mann har det forfatningsmessige ansvar, og kan finne sted, endog uten at den ansvarlige regjering ved det minste derom". Så viktig anser Dagbladet det er at Forsvaret snarets legges inn under nasjonalforsamlingens kontroll, at de anser det "høyst tvilsomt om det bør ytes mer enn strengt nødvendig til hær og flåte før en slik grunnlovsendring er gjort".

Kommentar

Det Dagbladet her antyder/spekulerer i er noe som kom til å bli meget sentralt i den videre behandlingen.

- Når man vurderer Marinens egenrådige beredskapstiltak i den politisk spente situasjonen i 1893, må man samtidig vurdere at Marinen også under den spente situasjonen i 1884 foretok seg egenrådige militære tiltak
- Det kan være en sammenheng mellom de militære forberedelsene som ble foretatt på Horten og det unionsvennlige partiet Høyre, eller også med kongen selv
- Uansett er det indikert at den konstitusjonelle kontrollen med Forsvaret ikke er god nok

Beskrivelse og kommentarer til Stortinget behandling av Horten-affæren

13/5-93: Anmodning om flere opplysninger²⁸

Første gang saken kommer opp i Stortinget, er det venstreradikaleren Prael som, etter de ordinære sakene, tar ordet. Han har med seg noen aviser på talerstolen og viser til de siste dagenes skrivelser om de ekstraordinære forføyningene på Horten. Han viser også til koplingen til den gamle saken fra 1884, som han mener har økt foruroligelsen over den nye saken. Han ber forsvarministeren om svar på utrustningens omfang og etter hvis ordre og i hvilket øyemed forføyningene er truffet. Stortingspresidenten foreslår at saken tas opp på et senere møte. Forsvarsministeren ønsker imidlertid straks å understreke at departementet ikke har hatt befatning med saken, og at de allerede

²⁸ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s943-944

har bedt om- og mottatt en skrivelse fra Marinekommandoen om saken, hvorpå de har bedt om ytterligere opplysninger.

25/5-93: Forsvarminister Olssøns redegjørelse²⁹

Da saken kommer opp igjen 25. mai, gjør forsvarsminister Olssøn rede for hva Forsvarsdepartementet har funnet ut, hvilket i realiteten er basert på det Marinekommandoen, der Koren var sjef, har svart på departementets forespørsler. Olssøn opplyser at verftet har anslått ekstraavgiftene til disse tiltakene, ut over hva som ellers ville medgått, til å utgjøre kr 5,-.

Når det gjelder Prahl's spørsmål om hvorfor dette er gjort, henviser forsvarsministeren til brev fra Koren datert 12. mai. Koren har der skrevet, med referanse til ryktene om oppløp og uroligheter i Kristiania:

”Han hadde tatt under overveielse om han i sin stilling hadde plikter overfor slike uroligheter. Han var da kommet til at han hadde en slik plikt, hvorpå han hadde gitt ordre om påskyndelse og fullstendigjørelse av fartøyenes utrustning for i tilfelle å kunne imøtekomme rekvisisjon fra den sivile øvrighet om militær hjelp til ordens opprettholdelse, og da nettopp i sådant tilfelle å kunne beskytte armeens beholdninger på Hovedøen og den til sjøen grensende del av Akershus.”

Forsvarministeren opplyser videre at Forsvarsdepartementet den 13. mai har meddelt Koren at hans ordre til verftssjefen er i strid med Forsvarsdepartementets ordre, og at Marinekommandoen overhodet er uberettiget til å treffe forføyninger til utrustning av krigsfartøyer, hvilket hører under Forsvarsdepartementet. Forsvarsdepartementet har ikke funnet Marinekommandoens grunner fyllestgjørende, ”idet militær autoritet ikke uten foranledning av den sivile øvrighet bør treffe noen militær foranstaltning til den borgerlige ordens opprettholdelse”. Olssøn opplyser at de også har skrevet til verftssjefen og påpekt at de ikke hadde anledning til å endre de opprinnelige ordrene fra departementet uten ny ordre fra departementet, og at de venter at liknende uregelmessigheter ikke gjentar seg.

Når det gjelder Korens forhold, har departementet konkludert med at hans ordre ”kun skyldtes en misforståelse om hva det påligger/tilligger kommanderende admiral å gjøre, for i tilfelle å kunne etterkomme rekvisisjon om hjelp fra den sivile myndighet til den borgerlige ordens opprettholdelse”. Forsvarsdepartementet har derfor ikke funnet grunn til videregående forføyninger. Forsvarsministeren overleverer så stortingspresidenten den aktuelle korrespondanse, og denne

²⁹ Stortingsforhandlingene 1893, s1082-1083

foreslår at dokumentene utlegges for gjennomsyn, og at saken tas opp igjen på et senere møte, hvilket bifalles enstemmig.

Kommentar

Etter min mening er det så langt ikke noe som tyder på at Forsvarsdepartementet har vært involvert i saken, og under normale omstendigheter ville det kanskje vært naturlig å slutte saken med disse irttesettende reaksjoner fra departementet til de ansvarlige. Normalt står en embetsmanns ord ganske sterkt, og kanskje hadde det gått slik om Olssøn ikke, ved å overgi papirene til presidenten, hadde gitt et påskudd til ny gransking av dokumenter, egenundersøkelser, pressespekulasjoner og strategiutarbeidelse. På den annen side var det jo ikke normale omstendigheter, og det er ikke usannsynlig at venstresiden med sitt rene stortingsflertall uansett ville ha forlangt en oppfølging. Dels fordi de ”i beste fall” trodde de kunne avsløre at kongen eller høyresiden faktisk sto bak tiltakene, slik Dagladet antydde, hvilket igjen ville synliggjøre Marinens kongevennlige innstilling. Dels fordi antydningene og mistenkeliggjøringen om en grunnlovsstridig bruk av militærmakten, selv uten avgjørende bevis, ville styrke oppslutningen om venstresiden og deres harde linje i unionsstriden. *(Det bemerkes at den store saken på Stortinget denne dagen er debatten om den videre behandling av konsulatsaken fra 10. juni 1892, der det vedtas med Venstres stemmer at saken må finne sin endelige avgjørelse hos Kongen innen utgangen av inneværende budsjettermin³⁰.)*

29/5-93: Forslag om høringer av Koren og Otto³¹

På slutten av møtet 29. mai³² tar Prahls ordet og sier at han føler han ennå ikke er til bunns i Horten-affæren. Han ønsker derfor at Stortinget skal benytte sin rett, etter Grunnlovens paragraf 75, til å kalle inn både Otto og Koren til en høring i Stortinget. Prahls kobler så denne saken til den kommende behandlingen av Armèens budsjett³³. Fordi både Arméen og Marinen har sine kommandoer utenfor selve departementet, må han ha disse opplysninger om Horten-affæren før han kan gå med på det fremlagte armébudsjettet.

³⁰ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1127.

³¹ Ibid, s1198-1201

³² Saken var ikke på dagsorden

³³ Dahl, s114. Marinens budsjett var allerede vedtatt 24 april

Om den påfølgende debatten om hvorvidt stortingshøringer skal benyttes, inntar Høyre den holdningen at de selv mener saken er fyllestgjørende behandlet, og at en slik innkalling derfor er unødvendig. Men partiet vil samtidig ikke motsette seg det dersom det er slik at venstresiden føler at det virkelig er noe som ikke er klarlagt.

1/6-93: Debatt om høringens spørsmål³⁴

De spørsmålene som skal stilles under slike høringer, skal etter Stortingets forretningsorden også godkjenne av Stortinget, og etter at de er fremlagt av Prahl på møte 31. mai³⁵, blir de behandlet 1. juni. Har blir det på ny en debatt der Høyre fremmer sitt hovedsyn, men til slutt stemmer for spørsmålene.

Selv om spørsmålene på forhånd er behandlet av Stortinget, og således er kjent for de innkalte, er det også anledning under høringen til å stille tilleggsspørsmål som oppfølging til de avgitte svarene. Disse tilleggsspørsmålene skal formelt godkjennes underveis av Stortinget før de stilles, men i praksis kan de vanskelig underlegges en større debatt i hvert enkelt tilfelle. Dette er et forhold som det er mulig å spekulere i, og det skulle vise seg, særlig av den første høringen, at dette både var noe Høyre fryktet at Venstre ville gjøre, og som Venstre faktisk gjorde, noe også Oscar II beklager seg over i sine memoarer³⁶.

2/6-93: Høringene av Otto og Koren³⁷

Det er Otto som først blir utspurt. Han bekrefter i hovedsak det tidligere nevnte forløp. Så følger en rekke tilleggsspørsmål med sikte på å avklare om-, eller også å indirekte antyde, at utrustningene skulle være tilpasset et statskupsformål, og at det skulle være en forbindelse til høyresiden eller til Kongen. Han blir også spurt ut om 84-saken, og kun ett av tilleggsspørsmålene er det til slutt en av Høyres representanter som stemmer imot. Det er da Prahl vil spørre Otto om han mener at Korens grunner ble bestyrket gjennom erindringene fra de militæres ekstraordinære skritt i 1884.

Utspørringen av Koren binger heller ikke noe nytt i forhold til hva han tidligere har svart Forsvarsdepartementet. På det tredje forhåndsvedtatte spørsmålet bekrefter Koren at ordren er gitt

³⁴ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1235-1238

³⁵ Ibid, s1202-1203

³⁶ Oscar II, s 331. Han mener tilleggsspørsmålene kun hadde til hensikt å kompromittere kongen selv

³⁷ Stortingsforhandlingene 1893, s1276-1300

uten samråd med noen, og uten pålegg eller anmodning fra noen. Han mener at en så vidt liten sak er blåst opp fordi folk enten bevisst eller ubevisst ikke vet hva en kanonbåt 2.-klasse og en torpedobåt kan utrette. Han tar også "tyren ved hornene" og avviser at Kongen, som høystbefalende etter grunnloven, har hatt befatning med saken. Han får også en del tilleggsspørsmål, men da han blir presset om forholdene rundt ordrene, henviser han til at dette er kommandosaker, som han ikke er pliktig å svare på.

Kommentar

Fra stortingsreferatene mener jeg man her kan ane en viss tilspisset stemning mellom Prahl og Koren, som blant annet får Prahl å spørre om Koren holder for "en ubetydelig sak i tilfelle å bruke revolverkanonen i Kristiania mot mennesker". Høringen av Koren avsluttes også med en del spørsmål, eller antydninger, vedrørende 84-saken, som Koren klart tilbakeviser.

Etter min mening har Koren før høringene hatt en strategi som har gått ut på å bagatellisere tiltakene. Jeg tror dette var uheldig, og det skapte unødvendig sterke assosiasjoner til tilsvarende bagatelliseringer i 1884. At han påberopte seg grunnlovens unntak for kommandosaker, mener jeg bidro til å styrke mistanken om at noe ble holdt tilbake. Og jeg tror dette synliggjorde, også for andre enn venstresidens folk, at det var behov for å stramme praksisen ved behandling av kommandosaker.

Otto hadde i sin forklaring tatt ansvaret for selv å ha tolket Korens ordre slik at det vesentlige ikke var en fremskutt utrustning av Nor og Gor, men at det snarest skulle være utrustet to kanonbåter, og at han derfor har beordret utrustningen av Tyr. At Koren i en stortingshøring feilaktig fremstiller også Tyr's utrustning som en fremskutt utrustning, skyldes neppe manglende kunnskap, men et ønske om å ta ansvaret fra Otto, eller i verste fall å forlede Stortinget. Jeg mener Koren, både ved brevet av 12. mars og senere under høringene, bevisst unnlater å gi skyld til overordnede og underordnede. Han trekker heller ikke inn sine egne private forhold. Selv om dette kan sies å være både en prisverdig og lojal holdning, tror jeg det er en medvirkende årsak til at heller ikke Høyre, hvor kritiske de enn er til prosessen, gjør noe særlig for å ta Koren personlig i forsvar.

7/6-93: Forslag om høring av ytterligere 7 offiserer³⁸

Prahl tar ordet etter normal dagsorden er slutt. Han mener at opplysninger som fremkom under høringene, gjør det interessant å kalle inn andre embetsmenn. Han er da opptatt av de tilsynelatende uoverensstemmelsene knyttet til de muntlige og skriftlige ordrene, men han er like opptatt av det som nå fremstår som dunkelt, når det gjelder geværavskruvningene på Horten i 1884. Han vil derfor kalle inn både Gade, Petersen og Bretteville for å belyse 1893-saken, mens han vil kalle inn tidligere arsenalforvalter Sande, tidligere fungerende tøimester, kaptein Johansen, tidligere tøimester Wisbech og tidligere kommanderende admiral Lerche Johansen, for å kaste nytt lys over hva som skjedde i 1884.

Det blir en ny, lang debatt om dette i Stortinget. Høyresiden mener slike unødvendige høringer medfører at Stortinget synker i folkets og i utlandets anseelse, og at det ikke kan være behov for å kalle inn syv nye mann, med mindre man tror at de forrige innkalte lyver. Særlig er Høyre imot å ta opp igjen 1884-saken. Da saken etter flere innlegg avgjøres, ender det likevel med at partiet slutter seg til venstreflertallet og altså igjen stemmer mot sin egentlige mening.

13/6-93: Høringene av de syv offiserene³⁹

Om 93-saken

Utspørringene av Gade og Petersen har også fokus på innhold og dato for den muntlige og den skriftlige ordren. I et ekstraspørsmål til Gade spør Prahl om fartøyene, som i tilfelle skulle bli sendt inn til Kristiania, skulle ha ordinær besetning eller også ekstramannskaper. Spørsmålet mener jeg er et godt eksempel på Prahls teknikk med politisk motiverte antydninger, og svaret fra Gade var da også at han ikke hadde kjennskap til bemanningen.

Under utspørringen av kommandør Petersen fremkommer det, som før nevnt, at det først var 5. mai han mottok Korens skrivelse, som var datert 29. april, og leverte denne videre til Otto samme dag. Også Petersen får det samme antydende spørsmålet om fartøyenes eventuelle ekstrabesetninger.

Bretteville bekrefter misforståelsen med hensyn til torpedobåten Springer, og forklarer dette med at skrivelsen om byttet fra Springer til Rask ikke ble journalført pga sykdom, og at dette var grunnen til at han, som nytiltrådt ikke var kjent med beslutningen. Noe interessant i Brettevills forklaring er

³⁸ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1340-1345

³⁹ Ibid, s1371.1383

at han opplyser at oppfyringen av Tyrs maskineri var ferdig før ”klokkelydning” 2. mai, og at maskinbesetningene på alle fartøyene deretter ble permittert, med unntak at to fyrbøtere på Tyr, som måtte vente på at fyren var sluknet⁴⁰. Dette bekrefter, etter min mening, at tiltakene kun gjaldt materiell klargjøring, og at det ikke var noen høy beredskap.

Om 84-saken på Karljohansvern

Fra utspørringen om 84-saken fremkommer det at daværende Marineminister Lerche Johansen kom til verftet i 13. februar 1884 og hadde samtaler med daværende verftssjef på Karljohansvern, kommandør Geelmyden⁴¹. Den faste tøimester, Wisbech, var den gang stortingsrepresentant, og det var fungerende tøimester Johansen som, på Geelmydens muntlige ordre, ga arsenalforvalter Sande muntlig ordre om å ta ut tennstempler og pistongene av samtlige geværer og pistoler. Det fremkommer at dette til sammen utgjorde 3928 gevær, 1165 revolvere og 1358 pistoler. Svarene på spørsmål om når og ved hvilke omstendigheter de ble satt sammen igjen, er ikke helt sammenfallende. Sande, som sier folk reagerte på at de forble demontert, hevder han selv dro til Kristiania for å snakke direkte med Wisbech om saken, fordi Johansen på det tidspunktet var syk. Sandes erindring er at Wisbech sa at han hadde snakket med statsråd Koren⁴² om saken, og at de skulle stå som de gjorde inntil videre, hvilket ble til Wisbech selv kom tilbake i juni.

Både Johansen og Wisbech fremhever at Sjøforsvarets eget personell med letthet kunne satt våpnene i stand i løpet av meget kort tid, og at det derfor ikke egentlig var riktig å si at det hadde funnet sted en ubrukliggjøring av våpnene ved Karljohansverns verft i 1884. Wisbech mener sogar at det tok kortere tid å sette tennstempelet i de nye Krag-Pettersenske magasingevær enn det tok å lade magasinet. Om samtalen med Sande i Kristiania hevder Wisbech at han ikke kjente til saken før Sande fortalte om den, men at han på Sandes anmodning ga tilsagn til at de ble satt sammen. Wisbech, som tydeligvis har dementert saken i venstrepressen, forklarer dette dementiet med at han har villet undersøke saken grundig.

Graneggen-saken

På bakgrunn av disse undersøkelsene mener Wisbech ordren om demontering av håndvåpnene henger sammen med den såkalte Graneggen-saken, der 67 av 91 mannskaper ved Sjømilitære

⁴⁰ Det fremkommer av loggboken til Desideria at det var personell fra dette fartøyer som hadde avgitt mannskaper til oppfyringen av kjelene på Tyr.

⁴¹ Sjømilitære Samfunds Marinekalender 1814-1934: Geelmyden døde i 1885

⁴² Ibid, Koren var Marineminister fra 3/5-26/6-1884 (i høyres såkalte aprilministerium)

Korps på Horten var under krigsrettstiltale for ”subordinasjonsforsømmelse”⁴³, og at tiltakene var sikkerhetstiltak i tilfelle opptøyer som følge av denne saken. Som dokumentasjon for dette viser han til et brev fra de sentrale myndighetene om utsettelse av noen bygningsmessige tiltak i den gamle våpensalen, nettopp under henvisning til ”de ikke-ordnede forholdene ved Sjømilitære Korps”, som ville gjøre det vanskelig å foreta en midlertidig flytting av våpnene under en betryggende kontroll.

På tillegsspørsmål benekter Wisbech at han har snakket med noen før han gav Sande tillatelsen til å sette våpnene sammen, men han sier han skrev og meddelte dette til Lerche Johansen, som befant seg i Stockholm, og som ikke hadde noe imot det. På konkret spørsmål om han snakket med daværende statsråd Koren, svarer Wisbech at, såvidt han erindrer, hadde Koren på det tidspunkt samtalen fant sted ikke overtatt marinedepartementet.

Lerche Johansen er for syk til å møte i Stortinget, men i hans skriftlige besvarelse bekrefter han at ordren ble gitt av han selv 13. februar, uten at den var behandlet i statsråd, og han knytter det også til saken mot de 67 elevene ved Sjømilitære korps. Det blir også spørsmål om hvorvidt geværene, som fysisk befant seg i skolebygningen til Sjømilitære Korps, var blitt uskadeliggjort. Dette er Wisbech ikke kjent med, mens Lerche Johansen bekrefter at så ikke ble gjort, og at det dreide seg om 60 geværer.

Kommentar

Min vurdering er at Prahl's henvisninger til uklarheter er et spill for galleriet, og at man med 93-saken så- og utnyttet en anledning til å komme tilbake til 84-saken i sin fulle bredde. At man for Karljohansverns vedkommende kunne forklare tiltakene med Graneggen-saken, som kom opp nesten 4 uker etter ordren fra Munthe til de ulike av arméens garnisoner, stoppet ikke venstreradikalerne. Det indikerer at det var hele 84-saken de ønsket å trekke frem i lyset igjen, og ikke bare de tidligere ukjente tiltakene på Horten. Og jeg mener det var for å forsvare at tiltakene på Horten i 1893 ble brukt som brekkstang til en slik generell gjenopptakelse, at man gjorde et så stort nummer av at 60 gevær ved selve skolebygningen ikke var blitt uskadeliggjort, og derfor ble det også lagt vekt på tidspunktet for remontering av våpnene på Horten.

⁴³ Baggethun s339: Bakgrunnen var stadige klager fra konstabel Graneggen over dårlige forhold i Marinen, og at 66 av elevene, fremfor å ta avstand fra dette, hadde skrevet under et opprop i pressen der de støttet Graneggen.

1/7-93: Forslag om undersøkelseskommisjonen⁴⁴

Helt på tampen av sesjonen foreslår Venstres Engelhart at det nedsettes en undersøkelseskommisjon som skal innhente opplysninger og foreta undersøkelser angående de ekstraordinære foranstaltningene som fant sted på Horten i 1884 og i inneværende år, og gi en beretning til det neste års Storting. Forslaget begrunnes generelt med at han mener de gitte opplysningene i saken ikke er tilfredsstillende og ikke uttømmende. For 93-saken pekes det på uklarheten mht hvem som har kommet på å utruste Tyr. Samme dag som kommisjonen foreslås, er det kjent fra avisene at admiral Koren har levert sin avskjedssøknad. Dette tar venstresiden kun som et tegn på at ”denne affære ikke er begrenset til at staten ble påført en ekstraavgift på kr 5,-”, og det spekuleres i om Kongen kjente til saken. I forhold til 84-saken pekes det på det underlige i at geværene ved Sjømilitære Korps ikke er omfattet av tiltakene, ettersom begrunnelsen nettopp er urolighetene her.

Selv om den står maktesløs overfor det rene venstreflertallet, vil ikke Høyre akseptere forslaget uten å ha kommet med innsigelser. Selv om man nok kan komme med ytterligere detaljer om skaffetøy og køyklær, kan de ikke se hvilket statsøyemed som er tjent med en ytterligere forfølgelse av saken. Partiet vil ikke selv delta i en slik kommisjon og kaller den inkvisitorisk.

Kommentar

Som nevnt støttet ikke høyresiden Koren personlig, og Oscar II mente det var Stang og kollegaer fra Korens korte tid som statsråd som hadde overtalt han til å søke avskjed⁴⁵. At dette bekjentgjøres rett før forslaget om undersøkelseskommisjonen er neppe tilfeldig, og trolig hadde Høyre et håp om at dette skulle stoppe den videre prosessen.

7/6-94: Debatt om innstillingens videre behandling⁴⁶

Kommisjonen, som består av 3 venstreradikalere, jobber gjennom høsten og vinteren, og deres innberetning blir tatt opp til behandling 7. juni 1894. Det blir da en ny debatt om den videre behandlingen av innstillingen. Høyre mener den bør behandles av riksadvokaten, som eventuelt kan overføre deler av den til generaladvokaten, dersom han finner at krigsrettstiltale vil kunne være aktuelt. At Høyre ønsker en slik løsning, antar jeg skyldes at riksadvokaten er regjeringsoppnevnt,

⁴⁴ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1776-1811

⁴⁵ Oscar II, s330

⁴⁶ Stortingsforhandlingene 1893, bind 7, s1480-1485

og at man således vil få saken ut av Stortinget som styres av Venstre. Venstresiden, gjennom representanten Ullmann, ønsker imidlertid at saken skal ende med en adresse til Kongen, som gir uttrykk for; ”hvordan vi føler det likeoverfor begivenhetene i 1884 og 1893, hvem som enn har skylden, slik at kongen må få det klareste og tydeligste vitnesbyrd om, at nasjonalforsamlingens ønske og mening, som tolk for folkets mening i denne sak, er den at de politiske kampene kun skal utkjempes med åndens våpen”.

Forslaget til adresse lyder således:

”For ti år siden stod deres majestet omgitt av en regjering, som ikke hadde tilslutning eller tillit hos flertallet i landets nasjonalforsamling. Regjeringen ble dømt av den i grunnloven anordnede domstol. Motstand ble reist mot den lovlig avsatte dom, og våpen, bestemt til fedrelandets forsvar, var i hemmelighet blitt gjort ubrukelige. Atter står Deres Majestet omgitt av en regjering, som ikke har tilslutning eller tillit hos flertallet i landets nasjonalforsamling, og samtidig med utnevnelsen av denne regjering har hemmelig utrustning av krigsfartøyer funnet sted. Det norske folk krever i sitt forsvar å ha et vern for fedrelandets forfatningsmessige frihet og selvstendighet. Som folkets representanter henvender Stortinget seg med dette krav til Deres Majestet, i hvis hånd Norges grunnlov har lagt den høyeste befaling over rikets land- og sjømakt.”

Det blir vedtatt å legge adressen ut til gjennomsyn og ta den opp i et senere møte. Høyres Schweigaard uttaler imidlertid at han er svært lite glad for at en del av Ullmanns uttalelser dermed må stå uimotsagt over natten, og han varsler således at Høyre har mye å si om saken.

14-16/6-94: innstillingens endelige behandling⁴⁷

Saken kommer opp igjen 14. juni, og det viser seg at Høyre har mye de ønsker å debattere. Debatten pågår i tre fulle dager og dekker ikke mindre enn 163 sider i stortingsforhandlingene! Jeg har ikke anledning til å gå nærmere inn på debatten, men fastslår at det blir brukt uvanlig sterke ord, og at det både blir fremmet påstander om løgn og om partiskhet hos stortingspresident Nielsen, som en periode må overlate presidentrollen til visepresidenten, slik at han kan ta til motmæle. Først lørdag 16. juni kl 22.00 avsluttes debatten, og det ender selvsagt med at forslaget om adressen til kongen vedtas, uten noen av de foreslåtte justeringer av teksten.

⁴⁷ Ibid, s1549-1623 og s1628-1717

Vurdering av Forsvarets og offiserenes holdninger

For å kunne vurdere venstresidens motiver for den kraftige oppfølgingen, mener jeg det er nødvendig å se nærmere på en del forhold som objektivt sett kan si noe om forsvarets og offiserenes holdninger til den nasjonalistiske venstresiden kontra til den mer unionsvennlige høyresiden i norsk politikk. Dog vil jeg understreke at man ikke derav automatisk kan slutte seg til hvor langt offiserene var villige til å gå i sin lojalitet til kongen og regjeringen kontra Stortinget og grunnlovens paragraf 85. Men uavhengig av hva man her måtte, vil det i forhold til problemformuleringen også være nødvendig å vurdere hvordan venstresiden reelt sett oppfattet holdningene.

Grunnleggende oppfatninger

I 1814 hadde Sverige vært vår erkefiende i mer enn 300 år, og da båndene til den Danmark først var brutt, mener jeg det ikke er noen tvil om at marineoffiserene helhjertet gikk inn for en selvstendig, nasjonal linje før 4. november 1814.

På den annen side kan man til en viss grad si at marineoffiserene var raske til å erkjenne realitetene i unionen, og at den nye grunnloven hadde gitt dem en svensk konge som sin øverstkommanderende, som de nå var budet til gjennom sin tradisjonelle troskapsed⁴⁸. I tillegg mener jeg at Kongens posisjon i forhold til offiserene, gjennom unntaksordningen for militære kommandosaker, nok har bidratt til å knytte offiserene tettere mot kongemakten.

Den offiseren forsamlingen på Eidsvoll hadde gitt ansvar for Marinen, admiral Fabricius, kan være et godt eksempel i så måte. Da han i 1817 åpnet det nye norske Søcadetinstituttet, fremholdt han i sin åpningstale for elevene at subordinasjonsprinsippet var det første og viktigste bud for en militær⁴⁹. Han utmerket seg også i unionsvennlig retning, da han i "Etterstad-saken" i 1821 tok et personlig initiativ for å få slutt på norsk motarbeidelse av den ønskede fellesøvelsen⁵⁰. Fordi de første 15 årene etter 1814 generelt er blitt betraktet som en anti-amalgasjons⁵¹ periode, ble denne unionsvennlige holdningen til marinens sjef lagt spesielt merke til. Roald Berg mener det gikk ut

⁴⁸ Jfr Krigsartikkels-brev av 9 mars 1683, §159 og 160 og Krigsartikkels-brev av 8. jan 1752 § 536. Jfr Grunnloven § 21.

⁴⁹ Berg; s 62.

⁵⁰ Ibid, s 69

⁵¹ Amalgasjon kan oversettes med sammensetting – i den forstand at Sverige ønsker en slik sammensmeltning mellom de to landene

over tillitten til offiserskorpset, men at man også fikk en viss motreaksjon innenfor offiserskorpset⁵².

Selv om jeg ikke tror det er avgjørende for den senere oppfølgingen at tiltakene nettopp fant sted på Horten, vil jeg likevel hevde at forsvarskritikerne spesielt knyttet marineetablisementet på Horten til kongelojalitet og til manglende kontroll med Forsvaret. Det var jo først og fremst Karl Johan selv, med sine tanker om en stor unionsmarine, som fikk i stand flyttingen til Karljohansvern, fordi Fredriksvern ville bli for liten i forhold til hans planer. Men det var Stortinget og ikke Kongen som styrte bevilgningene, og en slik unionsmarine hadde man verken ønske om eller midler til. Og gjennom hele unionsperioden var det strid om bevilgninger til "etablisementet på Horten", problemer med bevilgningsoverskridelser og diskusjoner om Hortens egnethet som hovedbase.

Nasjonalistisk kontra unionistisk innretning

Fra 1835 til 1895 har spørsmålet om unionsforsvar eller nasjonalt forsvar vært debattert, og jeg finner det naturlig at dette har påvirket offiserenes holdninger, men det har absolutt også påvirket folks oppfatning av Forsvaret og offiserenes holdninger.

Under I perioden fra 1835 til 1855 er det hevdet at Norge både politisk og forsvarsmessig beveget seg noe bort fra unionens offisielle "østersjø-orienterte russofobi" mot en "kyst- og nordområdepersepsjon"⁵³. Samtidig ytet Marinen på denne tiden også et viktig bidrag til nasjonsbyggingen både med fartøyer og personell til den nye postdampskipstjenesten og med generell kompetanseoverføring til samfunnet⁵⁴. Jeg mener at denne perioden først og fremst er preget av offiserenes økte profesjonalisering, og at den isolert sett burde svekke snarere enn styrke folks holdninger om unionsvennlighet og overdreven kongelojalitet blant marinens offiserer. På den annen side var offiserene embetsmenn, og etter Karl Johans død i 1844 var det ikke lenger striden mellom kongen og embetsstanden som var den mest fremtredende i Norge, men striden mellom Stortinget og embetsstanden.

⁵² Berg, s 69

⁵³ Berg, s139

⁵⁴ Blant annet ble Norges første tekniske skole etablert på Horten i 1855

Krim-krigen og frykten for russisk ekspansjon fikk Oscar I til å inngå en defensiv allianse med vestmaktene⁵⁵. Dette medførte at Sverige/Norge ikke lenger var nøytrale, og det ga mer styrke i argumentasjonen om en unionstilpassing av begge lands forsvar. En ny marinekommissjon foreslo i 1855 et nybyggingsprogram, som både reelt og uttalt var et brudd med den nasjonalt orienterte marinekommissjonen av 1836. Det ble anbefalt havgående fartøyer til konvoiering og 12 dampkanonbåter til "bidrag til felles forsvar, som Norge i egenskap av unionsstat må fyllestgjøre"⁵⁶.

Denne unionstilpasningen utfordret igjen de nasjonalmilitære, som etter hvert hadde samlet seg rundt den pensjonerte generalen J G Meydell og Johans Sverdrup, som ønsket et nasjonal-tilpasset forsvar⁵⁷.

Nasjonalisering under sivil ledelse

Det første tegn på et slags oppgjør med Horten og kongeløiale offiserer fikk vi i 1869. Sjef for Marine- og postdepartement hadde da siden 1861 vært kommandør Haffner, som i flere år hadde vært lærer for Oscar Is sønner og blant annet utdannet Oscar II som sjømann. En stigende nasjonalbevisst stortingsopposisjonen var imot han pga disse tette kongeforbindelsene. Haffner ble avsatt i 1869, formelt pga budsjettoverskridelsene ved Karljohansverns verft, hvilket i seg selv ikke var noe nytt. Reelt skyltes avsettelsen trolig en koordinert opptreden av flere marineoffiserer med nasjonalisten Johan Sverdrup som en planlegger i kulissene⁵⁸. Som ny marineminister ble innsatt sivilisten Ole Jacob Broch. Selv om Broch var en "skandinavist" preget av russerfrykt, fant han sammen med nasjonalisten Sverdrup, fordi han ønsket å legitimere Forsvaret gjennom samarbeid med Stortinget⁵⁹.

Broch reformerte styret av Marinen ved selv å ta hele føringen og ved å sette inn folk som var lojale mot hans linje. Ny verftssjef i Horten ble Jacob Lerche Johansen, som hadde vært med på prosessen om å avsette Haffner. Et generelt trekk var at Broch satte inn yngre og teknokratiske offiserer, noe mange gamle offiserer reagerte på. Her er det også vi første gang støter på Johan

⁵⁵ Novembertraktaten 1855

⁵⁶ Berg, s162, jfr St.prp nr 4 1857, bilag nr 9, s2-7

⁵⁷ Ibid, s169

⁵⁸ Ibid, s 179 flg

⁵⁹ Ibid, s182 flg

Koren, som Broch overraskende ga opprykk til kapteinløytnant og leder for den nye torpedoavdelingen⁶⁰.

Selv om det i denne perioden kan hevdes at Sjøforsvarets innretning dreiet i retning av unionsforsvar, mener jeg ikke ledelsen i Marinen ble plukket ut på grunn av sin kongeloyalitet og unionistiske holdning. Jeg synes det er mer fremtredende at det er yngre og kompetente krefter ble sluppet frem.

Forsvaret og statsrådssaken

Det viktigste grunnlaget for at Venstres i 1893 mente at forsvaret kunne komme til å la seg bruke av kongen og regjeringen i den politiske striden mot Stortinget mener jeg ble lagt i den omtalte perioden opp mot parlamentarismen i 1884. På et tidspunkt ble det, som før nevnt, lagt planer om en heller tvilsom bruk av forsvaret for å opprettholde kongens makt, og det er dokumentert at Oscar II anmodet om støtte til dette fra sine venner i Tyskland⁶¹. Selv om man, som Roald Berg, kan hevde at soldatene og underoffiserenes nasjonalistiske holdninger var en medvirkende årsak til at det ikke ble brukt militær makt i 1884⁶², finner jeg grunn til å hevde at venstresidens skepsis til forsvaret generelt og offiserene spesielt økte etter dette.

Resultatet av den nye venstre regjeringen ble et første skritt på veien mot en økt nasjonal kontroll med forsvaret. Sverdrup tok selv statsrådsstyringen over både Marinen og Arméen, og han slo disse sammen til et Forsvarsdepartement. Samtidig ble en rekke mer sivile funksjoner som post- og fyrvesen, som tidligere lå under Marine- og postdepartementet, flyttet ut av Forsvarsdepartementet. Men generelt var Sverdrup mer positiv til Marinen enn mange av sine partifeller⁶³, og Roald Berg mener det er grunnlag for å si at "Forsvarets moderniserende offiserer innså at Sverdrup representerte et vekstpotensiale, og at hans demokratibevægelse var et vilkår for at militærmakten skulle gjenerobre den politiske legitimitet som militærunionistene hadde spolert" og at en rekke offiserer derfor søkte seg til han⁶⁴.

⁶⁰ Koren vant tidlig anerkjennelse for sitt bidrag til utviklingen og anskaffelsen av verdens første torpedobåt Rap, til Norge i 1873

⁶¹ Borgersrud, s91

⁶² Berg, s200-205

⁶³ Ibid, s 196

⁶⁴ Ibid, s 182

Vestre mot Høyre - Skytterlag mot Forsvarsforening

Fra ca 1885 var hele Europa preget av et økt spenningsnivå mellom stater og allianser. I Norge ble dette møtt med to helt ulike bevegelser, nemlig Fredsbevegelsen og Forsvarsforeningen. Fredsbevegelsen gikk inn for militær nedrustning og løsning av internasjonale konflikter gjennom internasjonale voldgiftsdomstoler. Denne bevegelsen stod særlig sterkt på venstresiden av norsk politikk, som jo i tillegg var skeptiske til forsvaret pga dets lojalitet til kongen i kampen om den nasjonale selvstendigheten. Allerede i 1861 hadde Centralforeningen for Udbredelse af legemsøvelser og Vaabenbrug⁶⁵ blitt dannet, og i 1882 var den vokst til 413 lag. Nasjonalistiske krefter mente denne foreningen var kongetro, og derfor vokste det fra venstresiden av politikken frem en ide om en folkemilits utenfor kongens kontroll. Disse "Folkebevæpningssamlag" ble dannet fra 1882, og det var en tid sterke fronter mellom dem, før de ble forent i Det Frivillige Skyttervesen fra 1892⁶⁵.

Som en motvekt til denne nedrustningsfilosofien ble det i 1886, etter initiativ fra noen yrkesmilitære, dannet en forsvarsforening i Kristiania. Den var opptatt av den utenrikspolitiske trusselen Norge stod overfor og var bekymret for den manglende viljen til å styrke forsvaret. Foreningen skulle etter sin formålsparagraf være tverrpolitisk, og i det første styret var det tre venstremenn og to høyremenn⁶⁶. At den således tiltrakk seg offiserene, er vel naturlig, men det er verdt å merke seg at de offiserene som var medlemmer, både kom fra venstresiden og høyresiden i den norske politiske debatten. Det vil altså si at både de unionistiske og de nasjonalistiske offiserene her stod sammen i synet på at man burde styrke Forsvaret. I perioden 1886-89 holdt Forsvarsforeningen 80 foredrag rundt omkring i landet, og foreningen vokste til 10.000 medlemmer og 50 kretslag innen 1893⁶⁷. En av dem som reise rundt for Forsvarsforeningen var for øvrig den senere admiral Koren, som i denne anledning skrev ned sitt syn i en omfattende artikkel "Vort lands sjøforsvar" i 1889. Hans budskap var først og fremst behovet for å styrke Sjøforsvaret, ikke bare mot invasjon, men for å forsvare våre interesser som en stor sjøfartsnasjon. Han mente utvilsomt at styrkingen av Sjøforsvaret også skulle være en styrking av unionens forsvar, og han

⁶⁵ Det Frivillige Skyttervesenets hjemmeside

⁶⁶ Graff; Forsvarsforeningen i Norge gjennom 50 år 1886-1936

⁶⁷ Stensland, s19

mente at vi med vår kamp for likestilling innenfor unionen også måtte være villige til å bære byrdene ved et felles forsvar av unionen⁶⁸.

Det beste beviset på foreningens tverrpolitiske stilling er det nok at venstremannen, republikaneren og den senere admiral Christian Sparre, var generalsekretær for foreningen fra 1890 – 1893. Venstres fredsmenn oppfattet dog foreningen som en høyreforening⁶⁹. Deres fremtredende talsmann Bjørnstjerne Bjønson gikk så langt at han sa at Forsvarsforeningen hadde preg av ”krigsbegeistring”, og om dette var det en større polemikk i Dagbladet i 1890. I ettertid uttrykker Forsvarsforeningen glede over at Bjørnsom ikke gikk med, fordi de tror at han dermed ville ha fordrevet høyrefolkene⁷⁰.

Det at mange høyre og venstrefolk fant sammen i denne foreningen, mener jeg er en indikasjon på at det virkelig stod dårlig til med vårt Forsvar på denne tiden, og at det kanskje bare var deler av venstresiden som var så grunnleggende skeptiske til forsvaret og offiserenes holdninger. I sitt verk ”Vort Sjøforsvar” beskriver Eidem og Lütken perioden 1877-1890 så sterk at: ”Det hersket i hele denne periode hos vårt folk en mangel på interesse for og forståelse av Sjøforsvarets oppgaver og betydning”⁷¹.

Det var også på Forsvarsforeningens anmodning til Venstres statsminister Steen om å ”få tilveiebrakt en plan for Forsvarets, og da særlig kystforsvarets og befestningsforsvarets utvikling”⁷², at det igjen ble nedsatt en forsvarskommisjon i 1891. Forsvarsforeningen sa seg villige til å betale kommisjonens utgifter med innsamlede midler. I juli 1891 ble denne kommisjonen på fem mann oppnevnt. Den fikk daværende kommandør Koren som sin formann og daværende kaptein Christian Olsson som medlem. Etter noe tid fikk den også daværende premierløytnant Sparre som sin sekretær. Kommisjonens innstilling av februar 1892, som primært anbefalte en styrking av kystforsvaret, fikk anerkjennelse både i venstre- og høyrepressen⁷³. Det skal bemerkes at det på samme tid var flere debatter rundt spørsmålet om en styrking eller en

⁶⁸ Prytz Dahl, s 124

⁶⁹ Stensland, s20

⁷⁰ Graff, s4

⁷¹ Eide/Lütken; Vort Søforsvar, s814

⁷² Graff

⁷³ Stensland, s165

flytting av hovedbasen i Horten, men at kommisjonen omgikk dette ved å foreslå en opplagshavn/krigshavn for fartøyene.

Vurdering av den politiske kampen

For å kunne si noe om de politiske motivene for reaksjonene på Horten-affæren, vil jeg i det følgende påpeke på en del relevante forhold opp mot- og under selve saken i 1893.

Forløpet: nesten-krisen i 1892

Etter valget i 1888 kommer Høyre og de moderate tilbake med flertall på Stortinget. Selv om regjeringen til Emil Stang nok ønsket å styrke Norges innflytelse i utenrikssaker, oppnår den lite, og den må tåle at Sverige i en nedlatende tone presiserer at verken grunnloven eller Riksakten gir Norge noen rett til å være med på drøftinger av utenrikspolitisk karakter⁷⁴. Unionsradikalerne i Venstre får da "vann på mølla", og på Venstres landsmøte i januar 1891 vedtar de å gå inn for å skaffe Norge en egen utenriksminister dersom de får flertall ved valget. Ved valget høsten 1891 får Venstre et rent flertall i forhold til den borgerlige blokken. (63 mot 51), men ikke stort nok til en grunnlovsendring.⁷⁵ Etter valget omformulerer Venstre sin ambisjon om egen utenriksminister til krav om eget konsulatvesen, noe som er mindre radikalt og derfor mindre splittende.

Den 29. februar 1892 fremmer Venstre forslag i Stortinget om at spørsmålet om et norsk konsulatvesen er en sak som kan avgjøres av norske styresmakter, og partiet bevilger kr 50.000 til forberedende tiltak. I det kjente 10. juni-vedtaket blir dette vedtatt av Stortinget mot stemmene til Høyre og Moderate Venstre⁷⁶. Det er ventet at kongen vil nekte å sanksjonere et slikt vedtak. Venstre kommer da opp med den teoretiske konstruksjonen at Kongens sanksjonsnektelse i seg selv er en beslutning, som etter Grunnloven § 31 må kontrasignes for å være gyldig. Ved å levere inn sin avskjedssøknad unngår regjeringen å måtte kontrasignere denne sanksjonsnektelsen, og dersom Kongen ikke får etablert en regjering som vil kontrasignere hans sanksjonsnektelse, vil denne ikke være gyldig. Dette er omtalt som "den korte linje" i strategien om eget konsulatvesen.

⁷⁴ Nerbøvik, s195

⁷⁵ Venstre Johs Steen hadde allerede før valget dannet regjering da Emil Stang valgte å gå av

⁷⁶ Terjesen, s80, jfr Blehr, s38.

Kongen nekter ganske riktig å sanksjonere og etter et opphisset statsråd i Sverige 22 juni, bestemmer han seg for å foredra hele saken for regjeringen i Kristiania den 29 juni⁷⁷.

Det blir en periode i juli 1892 ganske opprørt stemning i Kristiania med protesttog for begge leire. I sine memoarer anslår Oscar II Venstres tog 3. juli, der Bjørnstrjerne Bjørnson holder en appell til å være ca 2-3000. De konservatives protesttog 5. juli mot venstreradikalerne harde linje anslår Oscar II til 20-30.000 mennesker, og han viser til hva han sa da han møtte togets delegerte;

*”Med redelig vilje skal jeg sørge for å få de unionelle forhold ordnet ved felles overenskomst, på en for begge mine folks rett og interesser fyllestgjørende måte. Således skal jeg hevde Norges selvstendighet og ære som og på samme bevarer min bestefars store verk til velsignelse for kommende slekter.”*⁷⁸

Kongen ønsker strekt at Høyres Emil Stang skal danne regjering, som dermed vil kontrasignere Kongens beslutning og gi en utsettelse i konsulatsspørsmålet. Men Steen er lite lysten på å danne noen ny regjering⁷⁹. Oscar II vurderer til og med å gjøre noen innrømmelser for å lokke Stang, men han får klar melding fra svensk statsråd at det ville bli krise i Sverige dersom han ikke nekter sanksjon uten noen innrømmelser. Oscar II betegner situasjonen 20 juli ”som nær et punkt der vold og makt og ikke lov og rett ville vinne”⁸⁰. På dette tidspunktet kommer diplomat i Spania, Fr Wedel Jarlsberg, til Kristiania på sommerferie, og han tar en rolle som megler mellom de mer moderate venstremennene⁸¹ og de kongelige. Løsningen blir et utsettelse av hele saken, og tilbaketrekning av alle avskjedssøknadene.

Oscar II mener at statsminister Steen ved denne utsettelsen taper ansikt innad, og at han derfor måtte gjøre noe for å løfte sin egen person i partiets øyne⁸², og grunnen til at jeg bruker så vidt mye tid på denne saken, er nettopp at også jeg mener den er viktig for det som skjedde i Horten-affæren.

Venstres strategi i 1893

Saken kommer imidlertid opp igjen i mars i 1893, og Steen søker på nytt avskjed 22 april, før sanksjonsnektingen kommer opp i statsråd. Det er rimelig å anta at Venstre med dette så for seg en lignende utvikling som i 1892, dvs at det igjen vil bli umulig for Oscar II å få dannet en ny

⁷⁷ Oscar II, s270, jfr Blehr s 38

⁷⁸ Oscar II, s276

⁷⁹ Ibid, s272

⁸⁰ Ibid, s282

⁸¹ Oscar II, s284 inkluderer Sverdrup, Michelsen og stortingspresident Nielsen. Blehr, s 39 inkluderer bare Michelsen og Nielsen

⁸² Ibid, s286 og 288, jfr Blehr, s39

regjering som er villig til å kontrasignere Kongens sanksjonsnektelse i konsulatsaken. De ledende mennene bak denne strategien satser på at heller ikke partiet selv denne gangen vil bøye unna den harde linjen og trekke sine avskjedssøknader. Dermed antar de at Oscar II vil bli tvunget til å sanksjonere konsulatsaken. Jeg mener denne strategien helt og holdent er basert på den oppfatning at Oscar II ikke vil bruke, eller true med å bruke, militær makt. Jeg tror venstresiden derfor er ekstra på vakt mot alt som kan minne om militære tiltak på denne tiden, dvs etter 22. april.

Det viser seg også at Oscar II i dagene etter 22. april jobber iherdig med flere mulige regjeringskonstellasjoner⁸³. Han samtaler 24. april først med venstresiden, blant annet Venstres stortingspresident S. Nielsen, som han mener personlig er for en utsettelse. Han gjør også et forsøk med Moderate Venstres Jacob Sverdrup før han 28. april sender bud på Stang, som nå sier seg villig til å danne regjering. Fordi Schweigaard i 1884 hadde fått så mange morsomheter rundt begrepet "aprilministeren", anmodet Stang om at selve skiftet ikke skulle skje før mai måned hadde inntrådt.

Selv om dette fortsatt ikke var offentlig, har Dagbladet trolig hatt sine kilder ettersom de 29. april skriver: "I dag anmoder Kongen Stang om å danne ny regjering". "Landet er sikret en svensk Underregjering". Dagbladet venter utnevnelsen om noen dager og mener det vil bli en ren høyreregjering. Dagbladet forventer videre at konsekvensen av regjeringsskiftet blir en utsettelse av konsulatsaken og avslutter med: "Mindretallsministeriet er og blir en svensk vasallregjering i Norge".

At det skulle lykkes Oscar II å få høyre til å danne en regjering, til tross for venstres rene flertall i Stortinget, mener jeg har kommet overraskende på Venstresiden. En slik regjeringsløsning ble oppfattet som et nederlag for Vestres korte linje, og det er ikke urimelig at partiet har tenkt på muligheten for ikke å godta kongens lovlige regjeringsutnevning.

Det fremkommer av Oscar II memoarer⁸⁴ at han så sent som om morgenen 2. mai, selv når alt var lagt på plass før Stang skulle danne ny høyreregjering samme dag, ikke var helt sikker på hvorledes den avtroppende regjeringen ville forholde seg når dette ble kjent. Han snakker her om at venstresiden hadde planlagt et møte 3. mai med siktemål å tvinge kongen til ikke å utnevne noen

⁸³ Oscar II, s309

⁸⁴ Ibid, s311

annen regjering. Ut fra dette nærte også kongen en viss frykt for at regjeringen Steen ville nekte å kontrasignere utnevnelsen av høyreregjeringen under et påskudd om at den anså en slik regjering som skadelig for landet. Oscar II sier han ikke selv trodde på et slikt skritt fra regjeringen Steen, men at han trodde at Stang fryktet dette⁸⁵.

En artikkel i Morgenbladet som siden skulle bli brukt som grunnlag for antydningene om konspirasjon mellom høyresiden og Forsvaret, bekrefter at det på dette tidspunkt hadde oppstått et slikt rykte. Om en mulig sanksjonsnektelse av ny regjeringsutnevning heter det her: "Et forsøk i denne retning og de radikale har betrådt revolusjonens vei. Skulle noe sådant kunne hende, da får revolusjonsmennene ta ansvaret for hva der følger deretter".

Sluttvurdering

Jeg mener at det er grunn til å hevde at Oscar II da han i april 1893 anmodet om militære forberedelser, ikke bare har hatt folkets sikkerhet i tankene, men at det også skyldtes hans frykt for at store uroligheter i Kristiania ville skremme Emil Stang fra å danne den mindretallsregjeringen. Kongen var så avhengig av for å få utsatt konsulatsaken.

At Forsvaret benyttes for å hindre uroligheter, er ikke i seg selv grunnlovsstridig, men hvis Marinekommandoen hadde satt inn sine styrker etter direkte anmodning fra Kongen, så ville dette klart vært et brudd på grunnlovens paragraf 99. Korens feil, som ga utgangspunktet for hele Horten-affæren, var at han mente at han på eget initiativ, innenfor rammen av de fartøyene som likevel skulle øves det året, kunne treffe forberedende tiltak i tilfelle han fra regjeringen skulle få en slik anmodning om militær støtte til "Ordens Opprettholdelse".

Basert på erfaringene i 1892 kom det trolig som en stor og negativ overraskelse på de venstreradikale at Høyre denne gangen var villige til å danne en regjering, og ut fra dette har det oppstått en tanke, eller bare et rykte, om at Venstre ville motsette seg å kontrasignere kongens utnevning av en ny regjering. Hvilken situasjon som da ville oppstått, er vanskelig å vurdere. På bakgrunn av Kongens rett, etter Grunnlovens paragraf 12, til å tilsette sitt råd, deler jeg Morgenbladets oppfatning av at dette ville vært et revolusjonært skritt. Dette fordi prinsippet om parlamentarisme ikke innebærer noe pålegg om å utnevne en regjering som har flertallet i Stortinget bak seg. Med stor vektlegging av den "truende" artikkelen i Morgenbladet ønsket venstresiden å antyde at utrustningstiltakene var en konspirasjon mellom Kongen, Høyre og

⁸⁵ Ibid, s312

Forsvaret, som hadde til hensikt, om nødvendig, å bruke militær makt for å få gjennomført regjeringsskiftet. Jeg tror imidlertid at venstresiden også innså at denne saken, selv om den kunne brukes til å antyde manglende konstitusjonell kontroll med et kongevennlig forsvar, ikke ville stå så sterkt i folks oppfatning, fordi dens konstruksjon innebar en grunnlovsmessig tvilsom regjeringsnektelse hos Venstre selv.

Derfor ble det så viktig for Venstre å knytte 93-saken sammen med situasjonen rundt 1884.

Min vurdering av geværavskruvningene i 1884 er at de var preventive tiltak, som skulle hindre at folket selv, med basis i skytterlagsbevegelsen, skulle ta makten. Når Forsvaret etterkom denne ordren, som var fra den da lovlige regjeringen, så mener jeg det ikke var et brudd på grunnlovens paragraf 85, og jeg mener heller ikke den kan anses som et brudd på paragraf 99. Men det er ikke tvil om at Selmer og Oscar II på et tidspunkt vurderte bruk av militær makt for å unngå konsekvensene av den forventede riksrettsdommen. Fordi 84-saken, etter manges mening, aldri var skikkelig fulgt opp, ville det derfor være en mye sterkere sak for Venstre dersom de nå, i 1893-94, klarte å kaste nytt og avslørende lys over denne saken. Formelt brukte de utrustningene i Horten i 1893, og høringene av Otto, som et grunnlag for å forfølge de tidligere ikke kjente tiltakene på Horten i 1884. Men fordi denne saken delvis kunne forklares med den samtidige Graneggen-saken, ble den først og fremst brukt som et grunnlag å komme tilbake til 84-saken på et bredt grunnlag i undersøkelseskommisjonen.

Forsvarets og offiserenes holdninger utviklet seg gjennom unionstiden. Selv om offiserene var bundet av sin troskapsed og mange hadde høye tanker om Oscar II, er det min mening at de etter hvert først og fremst var opptatt av å styrke forsvaret og å holde tritt med den teknologiske utviklingen. At mange av offiserenes syn da falt sammen med høyresidens syn, mener jeg ikke kan tas til inntekt for at de i en gitt situasjon ville gått for langt i sin lojalitet til grunnloven. Likevel er det forhold, både i holdningsmessig og organisatorisk sammenheng, som kan ha medført en reell skepsis, særlig hos venstresiden, til hvilket standpunkt offiserene ville innta dersom kongen ønsket å løse en politisk krise med militær hjelp.

Jeg vil derfor ikke avvise at en del av motivet for oppfølgingen av saken har vært å ta et oppgjør med denne holdningen. Saken ledet da også frem til en konstitusjonell ansvarliggjøring av statsråden når det gjaldet de militære kommandosakene, og den medførte nedleggelse av de militære referentene i Stockholm. Den førte også til at ordlyden i grunnlovens paragraf 85 ble

inntatt i den grunnleggende læreboken for alle forsvarets mannskaper. Slike tiltak mener jeg imidlertid kunne vært innført av venstreflertallet uten å eskalere Horten-affæren.

Jeg mener derfor at en del av motivet bak den kraftige oppfølgingen er den unionspolitiske strategien til de mest radikale i Venstre. Deres korte og harde linje hadde blitt stoppet av deres eget parti i 1892, og den hadde nå i 1893 blitt stoppet av Emil Stangs høyreregjering. Bortsett fra unionsstriden var Kong Oscar II generelt en norgesvenn og en populær konge, og det hadde vært tegn på at Sverige var på glid i konsulatsspørsmålet⁸⁶. Venstreradikalerne hadde derfor grunn til å frykte at deres harde linje etter regjeringsskiftet ville få en fallende oppslutning. Jeg tror derfor de også så denne saken som en mulighet for å øke oppslutningen om den harde linjen i unionsstriden, og dermed også å styrke sine egne posisjoner innad i partiet.

⁸⁶ Nerbøvik, s198. Venstreflertallet hadde avvist et svensk utslipp, "broderhanda" i januar 1893

LITTERATUR

Bøker

Baggethun, Rolf: Horten Fergestedet som ble marinestasjon og by. Horten Kommune 1960

Berg, Roald: Norsk forsvarshistorie bind 2, 1814-1905. Profesjon Union Nasjon. Eide forlag 2001.

Blehr, Sigurd: Mot frigjørelsen. Første bind. Årene 1891-1893. Cammermeyers Boghandel. 1946.

Borgersrud, Lars: Konspirasjon og kapitulasjon. Nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til 1940. Forlaget Oktober. 2000.

Dahl, Tore Prytz: Unionsforsvar eller nasjonalt forsvar. Spørsmålet om nye panserskip til Marinen 1889-1895. Sjøfartshistorisk årbok 1967.

Eidem/Lûtken: Vor Sømagts Historie. Det nordiske forlag.

Forsvarsmuseets årbok 1980: Forsvaret og 1905.

Graff, Rolf: Norges Forsvarsforening gjennom 50 år, 1883-1936. 1936.

Gregersen, N.J.: Hvem berøvede Kong Oscar den norske Krone?. Politiske interiører. Hva virkelig foregikk. A/S W.C.Fabritius & Sønners Forlag. 1901

Keilhau, Wilhelm: Det norske folks liv og historie gjennom tidene. Bind 10. H.Aschehøgh & Co. 1935

Larsen, Nikolai August: Fra Aaret 1814. P.T. Mallings Boghandels Forlag. 1881.

Nerbøvik, Jostein: Norsk historie 1860-1914. Det Norske Samlaget. 1999.

Nielsen, Yngvar: Norge i 1905. Med en innledende oversig over unionshistoriens niti aar. C Andersens Forlag 1906.

Norsk Biografisk Leksikon, diverse bind. Kunnskapsforlaget

Olafsen, Trygve K.: Et bidrag til Hovedverftets historie

Oscar II: Mina memoarer II. P.A. Norstedt & Sønners Forlag. 1961.

Scheen, Rolf. Den Norske Marine 1856-1950. Tillegg til håndbok for menige.

Sjømilitære Samfund: Norsk Tidsskrift for Søvæsen. Artikler og offisielle meddelelser i diverse årganger. C.Andersens Bogtrykkeri.

Sjømilitære Samfunds Marinekalender 1814-1934

Sparre, Christian m.fl: Norges Sjøforsvar 1814-1914. H Aschehoug & Co. 1914.

Steen, Sverre: Drømmen om frihet. J W Cappelens Forlag.1973.

Stortingsforhandlinger: 1893, 7. bind I og II, 1894, 7. bind I og II.

Stensland, Trond: Opprustningen av Marinen og Kystforsvaret 1895 – 1902. Hovedfagsoppgave i Historie. Universitetet i Oslo, våren 1993

Terjesen, Bjørn: Vi skiltes i fred. Oppløsningen av den norsk-svenske unionen i 1905. Universitetsforlaget.2001.

Aars, Jacob: Stortingsstyre, departementsorganisering og fagmilitær autonomi. Den militære sakkyndighetens innordning i departementet 1884-1905. Hovedoppgave vår 1992. Universitetet i Bergen.

Aviser

Dagbladet, Mikrofimarkivet på Nasjonalbibloteket

Morgenbladet

Verdens Gang